مسکن بومی و شیوه سکونت در حاشیه رودخانه سرباز بلوچستان

کریم بخش ترشابی*، غلامرضا اکرمی**، علیرضا عینی‌فر***

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۳/۱۱
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۰۸

چکیده

رودخانه سرباز یکی از رودهای مهم در بلوچستان ایران است که از کوه‌های جنوب ایرانشهر سرچشمه گرفته و در جهت شمالی-جنوبی به‌سمت دریای عمان جریان دارد. در حاشیه این رودخانه آبادی‌های متعددی از جمله انزا، پتان، پشامگ، فیروزآباد، راسک و غیره شکل گرفته‌است؛ مسکن در این ناحیه تحت تأثیر عوامل متعدد ازجمله فرهنگ، محیط، اقلیم و شرایط اقتصادی و نوع معیشت، برای جوابگویی به نیازهای مردم این منطقه با توجه به شرایط و امکانات، با مصالح متنوع و در دسترس، در طول زمان شکل گرفته است. این مقاله در پی جواب دادن به این سؤالات است که عوامل مؤثر در شکل‌گیری مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز چه می‌باشند؟ مسکن بومی این ناحیه چه ویژگی‌ها و قابلیت‌هایی دارد؟ و بر این فرضیه استوار است که مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز دارای قابلیت‌هایی است که می‌توان از این قابلیت‌ها در بهبود کیفیت مسکن امروز و آینده این ناحیه بهره برد. برای انجام این تحقیق از روش کیفی و مبتنی بر مطالعات میدانی و کتابخانه‌ایی استفاده شده‌است. هدف از این تحقیق، بررسی و شناخت عوامل مؤثر در شکل‌گیری مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز بلوچستان ضمن آگاهی و شناخت نسبت به قابلیت‌های مسکن بومی جهت ارتقای کیفیت مسکن امروز و آینده این ناحیه می‌باشد. گونه‌های مختلف مسکن ضمن داشتن نقاط ضعف و کمبودهایی، دارای قابلیت‌های متعددی می‌باشند. ازجمله تنوع در انتخاب مصالح، جوابگویی به نیازهایی مثل شرایط محیطی و اقلیمی، احترام به بزرگ‌ترها (مراقبت از سالمندان)، وجود سلسله‌مراتب، حفظ حریم خاص در مسکن، تکریم مهمان، چرخه‌ی مداوم حیات و امکان زیست نسل‌های متعدد در انواع مسکن، امکان تغییر و تحول در طول زمان متناسب با نیاز خانواده، امکان جایگزینی فضاهای جدید به‌جای فضاهای فرسوده‌ی قدیمی و غیره، قابلیت‌هایی در مسکن حاشیه رودخانه سرباز هستند که در مسکن امروزی کمتر دیده می‌شود یا طراحان به آن کمتر توجه دارند.

کلمات کلیدی: مسکن بومی، شیوه‌ی سکونت، حاشیه رودخانه سرباز، بلوچستان.

* دانشجوی دکتری معماری پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران. مدرس دانشکده هنر و معماری دانشگاه سیستان و بلوچستان. torshabi@arts.usb.ac.ir
** دانشیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
*** استاد دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

این مقاله از رساله دکتری کریم بخش ترشابی با راهنمایی دکتر غلامرضا اکرمی و مشاوره دکتر علیرضا عینی‌فر، برگرفته شده‌است. این رساله در حال انجام است.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

مقدمه

در خصوص مسکن و معماری بومی بلوچستان اطلاعات مکتوب چندانی در دست نیست. مسکن و معماری بومی بلوچستان به علت گستردگی بیش‌ازحد و پراکندگی آبادی‌ها و پاره‌ای از محدودیت‌ها، از قبیل صعب‌العبور بودن راه‌ها، عدم احساس امنیت برای پژوهشگران و سایر مشکلات، چندان موردتوجه و پژوهش قرار گرفته است. تنوع اقلیمی که خود بانی تنوع در شیوه‌های معیشت می‌باشد، موجبات شکل‌گیری گونه‌های متنوع مسکن، هم به لحاظ شکلی و هم به لحاظ ساختاری، در بلوچستان را فراهم آورده است. زندگی عشایری باعث شکل‌گیری گونه‌های متنوع مسکن سبک با قابلیت کوچ شده و امرارمعاش از طریق کشاورزی، باغداری و صیادی باعث شکل‌گیری مسکن ثابت و سنگین که حاصل آن یکجانشینی می‌باشد شده است. ازآنجاکه بخش‌های زیادی از معماری بومی بلوچستان، امروزه در حال از بین رفتن است، بررسی و ثبت قابلیت‌های آن ضروری می‌باشد. «تخریب ساختمان‌های بومی روستایی در بازسازی‌ها و نوسازی‌های اخیر، در مقابل اهمیت شناخت ارزش‌های پایدار این بناها و به‌کارگیری آن در ساخت وسازهای جدید، نیاز به مستندسازی بناهای بومی را افزایش داده است» (راهب، ۱۳۹٤: ۳).

برای انجام این تحقیق از روش کیفی و مبتنی بر مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. هدف از این تحقیق، بررسی و شناخت مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز در بلوچستان، ضمن آگاهی و شناخت نسبت به فرهنگ، مسکن و شیوه های سکونت مردمان این ناحیه می باشد. همچنین امکان شناخت و الگوگیری از آن در مسکن امروز و آینده ی این خطه به ویژه برای برنامه‌ریزان و طراحان مدنظر است چندعملکردی بودن فضاها، وجود فضاهای منعطف و برنامه‌پذیر با توجه به نیاز ساکنین و فضاهایی با کیفیت‌های متنوع، اعم از باز، بسته و نیمه باز در مسکن این ناحیه، حکایت از تنوع مسکن و وجود قابلیت‌هایی در مسکن این خطه دارد. هدف دیگر تحقیق، به‌دست آوردن بخشی از دانش پایه و کاربردی برای پاسخگویی به نیازهای جدید مسکن، با استفاده از مفاهیم و قابلیت‌های مسکن بومی این ناحیه جهت بهره‌گیری در طراحی مسکن می‌باشد.

پرسش‌های پژوهش

عوامل مؤثر در شکل‌گیری مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز چه می‌باشند؟

مسکن بومی این ناحیه چه قابلیت‌هایی دارد؟

فرضیه پژوهش

مسکن بومی سرباز دارای قابلیت‌هایی می‌باشد و می‌توان از این قابلیت‌ها در بهبود کیفیت مسکن امروز و آینده این ناحیه بهره برد.

پیشینه پژوهش

تا سال ۱۹۶۰؛ اکثر مطالعات انجام‌شده روی معماری بومی، بر مبنای علایق شخصی و اهداف فردی انجام می‌پذیرفت. لکن پس‌ازآن در نتیجه رشد و گسترش معماری مدرن و پدیدار شدن کمبودها و شک و تردیدها نسبت به آن مطالعات مربوط به معماری بومی با نیاتی جدید در سطح وسیع موردتوجه قرار گرفت (صادقی پی،۱۳۹۱: ۷). نظریه‌پردازانی مانند «الکساندر»، «پاور الیور»، «راپا پورت»، «دیویس»، «حسن فتحی» و غیره، در زمینه معماری بومی تحقیق کرده‌اند، در کشور ما نیز افرادی در زمینه معماری بومی تلاش کرده‌اند. ازجمله: «محمد کریم پیرنیا»، «محمد منصور فلامکی»، «غلامرضا اکرمی»، «محسن سرتیپی‌پور» و غیره. با نگاهی به پیشینه‌ی تحقیق در خطه‌ی بلوچستان درمی‌یابیم که؛ تحقیقاتی توسط «محمد سعید جانب

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

الهی» در دهه‌ی شصت و هفتاد، انجام شده که حاصل آن مقالاتی تحت عناوین؛ مسکن سنتی بلوچ، نقش نخل در زندگی بلوچ و غیره بوده است. همچنین «محسن طبسی»(۱۳۸٤) در مقاله‌ای به بررسی ویژگی‌های مسکن روستایی بلوچستان پرداخته است. «حسنا ملک‌زاده» (۱۳۹٦) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود در دانشگاه یزد، گونه‌شناسی مسکن بومی مناطق جنوبی بلوچستان را بررسی نموده است. «ولی بیک و ژاله رستگار» (۱۳۹۷) در مقاله‌ای به مقایسه‌ای مسکن بومی روستایی سیستانی و بلوچ از منظر بازشناسی کالبدی با رویکرد انسان‌شناسی فرهنگی پرداخته‌اند.

روش تحقیق

برای انجام این تحقیق از روش کیفی و مبتنی بر مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. علاوه بر روش تحقیق کیفی برای تکمیل پژوهش از روش توصیفی–تحلیلی نیز استفاده شده است. تکنیک‌های گردآوری داده‌ها در این تحقیق، بر اساس اسناد تاریخی، توصیف‌های به‌جامانده، عکس‌ها و نقشه‌های معماری و یک مطالعه ی میدانی و گشت وگذار اکتشافی در محل بوده است.

تعاریف مفاهیم

بوم

بوم را می‌توان مجموعه‌ای از شرایط طبیعی، فرهنگی، سنتی و اجتماعی حاکم بر یک منطقه دانست (جعفری نجف‌آبادی و مهدوی‌پور،۱۳۹۲: ۵۵ به نقل از عرفانی‌زاده، ۱۳۸۹: ۳۵) بدین منظور، بوم حوزه وسیعی از خصوصیات فرهنگی، اقلیمی، هنری، ادبی، فنی و غیره یک جامعه انسانی را در برمی‌گیرد. می‌توان به رابطه مستقیم بوم با دو واژه فرهنگ، طبیعت و بلکه سرشت (فطرت) انسان پی برد (همان: ۵۵).

کلمه بوم در زبان بلوچی معانی مختلفی ازجمله؛ نوعی لنج، جغد پرنده معروف، رنگ، گونه، قنداق بچه، موسم و زمان مشخص تغییرات جوی، سنگر، کمین گاه، شروع سپیده‌دم و امید دارد (جهاندیده، ج ۱ ،۱۳۹٦: ۳۷۸). به طورکلی کلمه «بوم» در سرزمین ما ایران معانی جالبی دارد؛ مهم‌ترین این معانی «سرزمین»، «محدوده»، « بوم و بر» هستند. سنایی می‌گوید: «کشوری را که عدل عام ندید بوم در بومش هیچ بام ندید» (رضوی، ۱۳۷۷: ۵۱۵) که در اینجا بوم اول به معنای جغد و بوم دوم بر مکان و سرزمین دلالت دارد. سه عامل عمده موجود در هر بوم انسان (فن، فرهنگ و اعتقادات) و طبیعت (امکانات مادی، مواد و مصالح طبیعی، اقلیم و شرایط بستر) و شرایط زمانه می‌باشند.

مسکن و سکونت

مسکن فضایی است چند ساحتی و درنتیجه ترکیب عوامل متعدد شکل می‌گیرد (Rapaport, 1969:28) سکونت بی‌معنی ساکن شدن، مأوا گرفتن، آرام گرفتن و آسایش و ایمن بودن است. انسان در مسکن ضمن برآورده کردن نیازهای اولیه؛ مثل در امان ماندن از سرما و گرما، تأمین امنیت، به‌دنبال آسایش، خلوت، حس تعلق و ارتباط با محیط مطلوب برای خانواده خویش می‌باشد. پنج مشخصه برای خانه و مسکن: مرکزیت، تداوم، خلوت، تجلی خویشتن (هویت شخصی) و روابط اجتماعی می‌باشند (آقا لطیفی و حجت، ۱۳۹۷: ٤۳ به نقل از Tognoli, 1987). مسکن برقراری پیوندی پرمعنا بین انسان و محیط در جهت هویت‌یابی و احساس تعلق انسان به یک مکان است (Norberg Schulz, 1996: 422).

معماری و مسکن بومی

معماری بومی از محیط اطراف خود جدا نیست و شرایط محیط، مصالح بومی و سنت‌های ساخت را

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]

[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

موردتوجه قرار می‌دهد (Mohd, 1893:120). معماری و مسکن بومی با مردم همزاد و با محیط همساز است (ناظر، ۱۳۹۲: ٤). معماری بومی مهارت سازندگان ابتدایی در مواجهه با مشکلات اقلیمی و توانایی آن‌ها در استفاده از حداقل منابع برای آسایش حداکثری است (Bekele Jetie, 2019:1). معماری بومی، نوعی از معماری است که در طول زمان، با توجه به نیازها و خواسته‌های مردم محلی و با توجه به توان فنی و مالی و امکانات مردم؛ در هماهنگی با طبیعت و شرایط اقلیمی و با مصالح بوم‌آورد احداث می‌شود. شناخت معماری بومی هر منطقه به‌عنوان یک ذخیره ارزشی که در طول سالیان متمادی رشد کرده، آزموده شده و می‌تواند در آینده نیز آموزنده و قابل‌استناد و موجب الهام در طرح‌های جدید باشد، ارزشمند است. هدف فعال مسکن بومی ایجاد محیطی است که به بهترین شکل با شیوه زندگی یک قوم هماهنگ و منطبق باشد (راپاپورت، ۱۳۹۲: ۸۲).

معرفی محدوده تحقیق

استان سیستان و بلوچستان به دلیل موقعیت سوق‌الجیشی و آب‌وهوایی ویژه‌ای که دارد؛ همچنین با توجه به فرهنگ و تمدن قدیمی و قرارگیری بین دو فرهنگ ایران و هند و تأثیرپذیری از این دو فرهنگ، موقعیت خاص و جایگاه بکر و منحصربه‌فردی دارد؛ لیکن به دلیل دوری از مرکز و کم‌توجهی و کم‌التفاتی، کمتر شناخته شده است. این استان به لحاظ فرهنگی دارای ویژگی‌های فوق‌العاده و خاص خود می‌باشد. از شاخص‌های برجسته آن می‌توان به پوشاک، موسیقی، صنایع دستی و معماری آن اشاره کرد. تنوع اقلیمی استان به دلیل مجاورت با دریای آزاد و وسعت شمالی جنوبی، گستره‌ی وسیع بیابانی و نفوذ توده‌ی هوای موسمی و دوره‌ای در سال، باعث ایجاد تنوع اکولوژیکی و به‌تبع آن، اشکال مختلف معیشت شده است. عواملی نظیر ارتفاع از سطح دریا، زاویه‌ی تابش آفتاب، عرض جغرافیایی و فاصله نواحی شمالی از دریا و عوامل بیرونی نظیر؛ بادهای غربی پرفشار حاره‌ای و سامانه‌ی موسمی هند، از دلایل اصلی تنوع آب‌وهوایی استان می‌باشند (میر و میرشکار، ۱۳۹٤: ۸). مهم‌ترین منابع آبی استان رودخانه‌ها می‌باشند که باعث شکل‌گیری آبادی‌های متنوع در حاشیه خود شده‌اند. از مهم‌ترین این رودخانه‌ها می‌توان به رودخانه هیرمند در سیستان و لادیز، ماشکید، بمپور، کاجو، باهو کلات و سرباز در بلوچستان اشاره کرد. رودخانه سرباز یکی از رودهای مهم بلوچستان می‌باشد که از کوه‌های جنوب ایرانشهر سرچشمه و در مسیر از شمال به جنوب به سمت دریای عمان امتداد یافته و سد بزرگ پیشین بر روی همین رودخانه احداث شده است. در حاشیه این رودخانه آبادی‌های متعددی مثل راسک، فیروزآباد، پشامگ، پتان و غیره شکل گرفته است.

مسکن بومی در بلوچستان

در این استان، گونه‌های متنوعی از مسکن دیده می‌شود که نمونه‌هایی ارزشمند از دانش بومی در ساخت خانه می‌باشند. انواع معماری خانه با شکل‌های مختلف و مصالح گوناگون مثل سیاه‌چادر، خانه‌های خشت و گلی، خانه‌های چوبی، خانه‌های آجری و نمونه‌های دیگر، در این منطقه مشاهده می‌شود. خانه در بلوچستان نام‌های متنوعی دارد؛ خانه، خونه، سرا، گس[۱]، کوتی[۲]، کت[۳]، کتوک[٤]، گدام[٥]، لری[٦]، لوگ[۷]، پلاس[۸]، دوار[۹]، هلک[۱۰]، راج[۱۱]، کپر، کاپَر[۱۲] و کاپار که همه مسکن یا مجموعه‌های مسکونی هستند. علاوه بر این‌ها، از اصطلاحات زیر نیز در ادبیات بلوچی به‌عنوان خانه یاد می‌شود: کوت[۱۳]، مادی[۱٤]، کُلّ[۱٥]، لَهَر[۱٦]، مِنزِل و هَیمَه[۱۷](محمودزهی، ۱۳۹۲: ۱۰٦-۱۱۰).

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز

به‌طورکلی در حاشیه رودخانه سرباز سه گونه کلی مسکن دیده می‌شود. گونه اول مسکن سبک یا همان «کپر» می‌باشد که با طرح و الگوی خاص این منطقه شناخته می‌شود. گونه دوم مسکن با پلان دایره و سقف گنبدی است که به آن «گرد توپ» گویند و گونه سوم مسکن سنگین با مصالح سنگ یا خشت می‌شود که در اصطلاح محلی به آن «بان[۲۰]» گفته می‌شود.

فضا در خانه‌های حاشیه رودخانه سرباز فضاهای خانه‌های بومی این منطقه به سه گروه: زیستی، معیشتی و خدماتی تقسیم می‌شود. فضاهای زیستی عبارتند از: اتاق، مهمان‌خانه، مطبخ، حیاط و ایوان. فضاهای معیشتی عبارتند از: طویله، باغچه و مرغدانی. فضاهای خدماتی عبارتند از: ورودی، انبار، مستراح، حمام، منبع آب و تنورخانه (ملک‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۵۰).

اتاق (بان)

پیرنیا (۱۳۷۱)، کل خانه را معادل با اتاق می‌داند و معتقد است که اساساً آنچه به خانه اطلاق می‌شود در گذشته به اتاق اطلاق می شده است (بمانیان و امینی، ۱۳۹۶: ۸۱). خانه در این منطقه- بسته به توان مالک- یک تا چند اتاق دارد. در یک اتاق فعالیت‌های متعددی جاری است. در گذشته برای زیرانداز از حصیرهایی به نام تگرد[۲۱] که از الیاف نخل وحشی بافته می‌شد یا از قالی‌های محلی دست‌بافت استفاده می‌کردند. ولی امروزه از حصیرها و فرش‌های ماشینی و کارخانه‌ای که سطح ٦، ۹ یا ۱۲ مترمربعی دارند، استفاده می شود. لذا سعی می‌شود ابعاد اتاق تابعی از ابعاد زیرانداز (فرش) باشد. در این منطقه، اتاق‌ها غالباً رو به حیاط باز می‌شوند و در مقایسه با سایر فضاها، حجمی شکل‌یافته‌تر دارند (ملک‌زاده، ۱۳۹۶:۱۵۱). اتاق، فضایی است بسته و محصور که برای تأمین خلوت های خصوصی و برقراری روابط جمعی در نظر گرفته می‌شود (آراسته، ۱۳۹٦:۲۱٤) (تصویر شماره ۱).

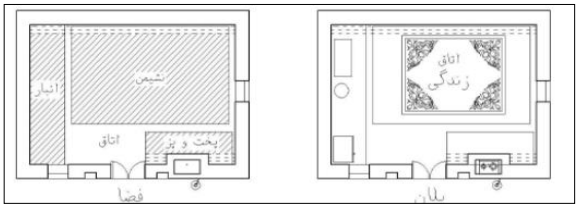

ت۱. مسکن بومی سرباز، این اتاق دارای شبکه‌ای نامرئی از جزء فضاها با کاربری مختلف است. (ملک‌زاده، ۱۳۹٦: ۱۵۱)

اتاق پذیرایی یا مسافرخانه

پذیرایی از مهم‌ترین فضاهای خانه‌های بومی این منطقه می‌باشد. حتی اگر خانه، یک فضا باشد، بخش پذیرایی به شیوه‌ای خاص‌تر از بقیه قسمت‌های خانه، تزیین و مبلمان می‌شود و مهم‌ترین بخش خانه به این مهم اختصاص می‌یابد. درصورتی‌که فضاهای خانه دو عدد باشند. فضای بزرگ‌تر و مهم‌تر به‌عنوان پذیرایی- در حد توان مالک- آماده‌سازی می‌شود و در آن از مهمانان به گرمی پذیرایی می‌شود و از فضای دیگر جهت سایر امورات زندگی استفاده می‌شود. در فرهنگ منطقه، حضور زیاد مهمان مرسوم است. لذا فضای پذیرایی مهمان، نقش‌های مختلفی به خود می‌گیرد. محل نشستن مهمان است و هم‌محلی که سفره‌ی طولانی پهن شده، مهمان‌ها پذیرایی می‌شوند (سرابندی، ۱۳۸۹:٦٤). در سرباز به مهمانخانه، مسافرخانه گفته می‌شود و غالباً فضایی مستقل از سایر فضاهای زیستی است. در میان اتاق‌های خانه، فضای پذیرایی مهمان، بهترین اتاق از نظر مبلمان، تزئینات، موقعیت دسترسی، دید، منظر و نور می‌باشد.

حیاط

در مناطق روستایی و عشایری، حیاط به‌عنوان فضای محصور وجود ندارد. بلکه فضاهای باز به‌صورت مشاع بین همسایگان مشترک است و فعالیت‌ها به‌صورت

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

عرفی در محدوده اطراف بنا انجام می‌شوند. واحدهای همسایگی نسبت به حفظ حریم و محدوده همسایه احترام می‌گذارند. ولی در روستاهای با سابقه سکونت بیشتر، حیاط‌ها به‌صورت فضاهای محصور و به‌دور از مزاحمتی برای همسایه‌ها وجود دارند و هر خانه حیاط مستقل و مختص به خود دارد که فعالیت‌های مختلف، ازجمله: نشستن، خوابیدن، شست‌وشو و غیره در آن اتفاق می‌افتد. حیاط؛ نور، منظر و تهویه را برای سایر فضاها مهیا می‌سازد و مرکز ثقل خانه محسوب می شود، حیاط فضای رابط بین دیگر فضاهای خانه است. در حیاط عناصر و اجزایی مثل بهارخواب (کله)، حوضچه، باغچه، سایبان چوبی (کاپار) قرار می‌گیرند که در زیبایی حیاط، نقش بسزایی دارند (ملک‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۶۱).

ایوان

شرایط اقلیمی خاص منطقه و شدت آفتاب، لزوم استفاده از فضاهای نیمه‌باز و مسقف را ایجاب می‌کند. مردم این منطقه در صورت داشتن امکان مالی، فضاهای مسقف به‌عنوان ایوان را مقابل جبهه‌های جنوبی، غربی و شرقی خود احداث می‌کنند و از این فضا در اوقاتی از شبانه‌روز که شرایط زیستی مناسب است، استفاده می‌کنند. در این فضا فعالیت‌های روزمره مثل سوزن‌دوزی، صرف چای و غیره انجام می‌پذیرد. ایوان، جهت سایه‌اندازی حداکثری و ایجاد کوران مناسب نقش مهمی در مسکن حاشیه رودخانه سرباز دارد. همچنین ازآنجاکه دسترسی سایر فضاها از این فضا برقرار می‌شود، نقش بسط دهنده‌ی سایر فضاها را دارد (تصویر شماره ۲).

آشپزخانه یا چلدان[۲۳]

آشپزخانه صرفاً فضای پخت‌وپز نیست. بلکه غالباً آن را مفروش و برای نشستن نیز مورداستفاده قرار می‌دهند (سرابندی، ۱۳۸۹: ۶۲). در سرباز، آشپزخانه داخل فضای زیستی و در بخشی از اتاق که محل نشستن بانوان است قرار می‌گیرد و برای تهویه آن از شومینه‌ای با دودکش بالای آن استفاده می‌شود (تصویر شماره ۳).

ت۲. تصویر یک ایوان

ت۳. شومینه‌ها به لحاظ تنوع، فرم و زیبایی، کارایی، ایستایی و مقاومت قابل مطالعه می‌باشند

تنورخانه

در حاشیه رودخانه سرباز برای پخت نان و گوشت (تنورچه) از تنور استفاده می‌کنند. غالباً تنور را در فضای باز می‌سازند.

انبار

انبار یکی از نیازهای هر واحد مسکونی است. ولی ساخت انبار در اولویت نمی‌باشد. بلکه بر حسب نیاز، بخش‌هایی از فضای مسکونی- حتی اگر کل مسکن، یک اتاق باشد- به‌عنوان انبار استفاده می‌شود. به فراخور شرایط و بر حسب نیاز فضاهایی که کمتر استفاده می‌شوند یا فضاهای قدیمی‌تر به‌عنوان انبار مورداستفاده قرار می‌گیرند (ملک‌زاده، ۱۳۹۶:۱۵۶).

فضاهای نگهداری دام و طیور

در مناطق روستایی این ناحیه دام و طیور فضاهای مختص به خود و دور از فضاهای زیستی دارند.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]

[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

عوامل مؤثر در شکل‌گیری مسکن بومی سرباز

در شکل‌گیری مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز بلوچستان عوامل متعدی از جمله؛ نیازهای خانواده، فرهنگ (آداب‌ورسوم، اعتقادات مذهبی، سنت‌های بومی، ارزش‌های اجتماعی، سبک زندگی، ارتباطات خانوادگی و خویشاوندی)، طبیعت (اقلیم، جغرافیا و مصالح بومی) و اقتصاد (شیوه تأمین معیشت و توان اقتصادی مردم) تأثیرگذار بوده‌اند.

تأثیر نیازهای انسانی بر شکل‌گیری مسکن بومی سرباز

انسان بومی خود و نیازهایش را به‌خوبی می‌شناسد و می‌داند که به چه چیزهایی نیاز دارد و برای او اولویت هایش مشخص است. اگر زندگی یک شخص بومی را بررسی کنیم، شاهد تغییرات زیادی در شیوه زندگی و مسکن وی خواهیم بود که این خود حکایت از تغییر نیازها است. شخص بومی در ابتدای تشکیل خانواده، ممکن است در فضایی مثل کپر یا یک اتاق زندگی کند. در مراحل بعد زندگی، به فراخور نیازهایش، فضاهای متناسب با نیازهایش را اضافه کند. فضاهایی مثل؛ مهمانخانه، اتاق‌های متعدد، ایوان و غیره در طول زمان و متناسب با نیازهای اهل خانه، اضافه می‌شوند. در این منطقه، هیچ فضایی بی‌جهت و بدون نیاز احداث نمی‌شود. در مسکن بومی کاربر، مسکن خود را با توجه به نیازهای خویش می‌سازد (اکرمی و دامیار، ۱۳۹۶: ۳۶). شکل‌گیری انواع فضا، طاقچه، جاکفشی، رف و غیره در مسکن بومی این ناحیه جهت جوابگویی به نیازهای مردم است.

طاقچه یا تاکچَه[۲۴]

طاقچه به‌منظور تزیین جداره‌ها و ایجاد تنوع و هم گذاشتن وسایل و ملزومات ضروری در خانه‌های بومی این منطقه دیده می‌شود. این طاقچه‌ها نقش بسزایی در چیدمان وسایل در داخل خانه‌ها دارند (تصویر شماره٤).

جاکفشی

ازآنجاکه در این ناحیه دامداری رواج دارد و شدت تابش آفتاب نیز زیاد است، جهت جلوگیری از داغ شدن و آسیب کفش‌ها توسط دام‌ها در ارتفاع مناسبی که از دسترس دام‌ها دور باشد، طاقچه‌هایی به‌عنوان جاکفشی تعبیه شده است (تصویر شماره ۵).

ت٤. نمونه طاقچه جهت گذاشتن وسایل (کسراییان و عرشی، ۱۳۸۰ :۷۹)

ت۵. تعبیه جاکفشی در طرفین ورودی

رف یا پاتی [۲۵]

از ابتکارات مسکن ثابت حاشیه رودخانه سرباز، وجود طاقچه‌هایی در ارتفاع قد انسان و گاهی روی شومینه برای گذاشتن ظروف و وسایل تزیینی می‌باشد که به آن رف یا پاتی می‌گویند (تصویر شماره ٦).

ت٦. رف جهت گذاشتن وسایل (منبع: آرشیو ابوالحسن شارکی)

جا تختی (برمک[۲۶]**، بمبرو**[۲۷] **یا پوران**[۲۸]**)**

برمک مکانی برای گذاشتن رختخواب‌ها و وسایل مهم است. معمولاً سکویی که حدود ۵۰ سانتیمتر از کف بالاتر است. زیر آن، تولیدات ارزشمند مثل؛ روغن حیوانی، خرما و سایر وسایل ارزشمند را نگهداری می‌کنند و روی آن رختخواب‌ها را می‌چینند (تصویر شماره ۷).

تاثیر اقتصاد در شکل‌گیری مسکن بومی سرباز

«یکی از وجوه با اهمیت شکل خانه، نحوه خاص

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

تأمین معیشت و چگونگی تأمین هزینه زندگی می‌باشد. حتی مفهوم فقر در فرهنگ‌ها متفاوت است» (راپاپورت، ۱۰۳:۱۳۸۸). اقتصاد از عوامل اصلی جهت رشد و توسعه و شکل‌گیری هر تمدنی می باشد. وضعیت اقتصادی در انتخاب مواد و مصالح، سیستم ساختمانی و سازه، تجهیزات، تعداد و ابعاد فضاها و حتی مشارکت نیروهای انسانی تأثیر گذاشته و درنهایت می تواند در کیفیت مسکن تأثیرگذار باشد. لیکن توانایی و قابلیت اقتصادی افراد در محیط های مختلف، متفاوت است و بخش اعظم این توانایی حاصل ویژگی‌های محیط است. با توجه به تأثیرپذیری مسکن از وضعیت اقتصادی، در مناطقی که قابلیت کار و درآمد وجود دارد، مسکن و به‌تبع آن آبادی‌ها رشد کرده و توسعه می‌یابند.

ت۷. پوران جهت ساماندهی وسایل و ملزومات خانه مثل رختخواب‌ها و سایر وسایل (ملک‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۹۲)

تأثیر فرهنگ در شکل‌گیری مسکن بومی سرباز

در بلوچستان و به‌تبع آن در حاشیه رودخانه سرباز ویژگی‌ها فرهنگی خاصی در جهت بقا، صلح و سازش، همکاری و همیاری، وحدت و یکپارچگی مردم دیده می‌شود. از آن جمله می‌توان به رسم بجاری[۲۹]، باجی[۳۰]، منگیر[۳۱]، دیوان[۳۲]، پتر دیگ[۳۳]، کول[۳۴]، چنده[۳۵]، بیر[۳۶]، کسم[۳۷] (سوگند)، هشر و مدد[۳۸]، میار جلی[۳۹]، مزن و مستری[۴۰] (احترام به بزرگ‌ترها)، چندهمسری (چند زنی)، روابط خویشاوندی، حفظ حرمت زن و اعتقاد به چشم‌زخم و اجنه در این فرهنگ اشاره کرد. رسوم و باورهای فرهنگی فوق تأثیر بسزایی در مسکن بومی بلوچ داشته است. از مهم‌ترین ویژگی‌های فرهنگی مسکن حاشیه رودخانه سرباز می‌توان به استفاده از تزیینات نقوش هندسی ساده با الهام از نقوش صنایع دستی، تقدس مسکن به‌گونه‌ای که در معماری بومی سرباز تفاوت چندانی بین مسجد و مسکن وجود ندارد، سلسله مراتب جایگاه افراد در مسکن، ساختار خانواده و انعطاف‌پذیری، رعایت حریم‌ها و محرمیت در مسکن، روابط اجتماعی و تکریم مهمان، پیچیدگی در ضمن سادگی، عدم وجود مبلمان مشخص در فضا و امکان تطبیق‌پذیری فضا، امکان استفاده از فضاهای پیرامونی در مسکن، ارتباطات مستحکم همسایگی، مردم‌واری (تناسبات انسانی)، امکان برگزاری مراسمات خاص در مسکن و غیره اشاره کرد.

دیوان بلوچی

دیوان در جامعه بلوچی به معنای مجلس است. در مراسم مختلف همه اقوام و آشنایان در یک محل گرد هم می‌آیند. بزرگ بودن فضاهای پذیرایی و محوطه پیر آمون مسکن جهت برگزاری مراسم دیوانی است (تصویر شماره ۸).

ت۸. نمونه یک مجلس یا دیوان بلوچی

آویز در جداره یا آدینک بندی[۴۱]

به تزیینات داخلی مسکن که غالباً از سوزن‌دوزی، آینه‌کاری و غیره تشکیل شده «آدینک بندی» گویند. استفاده از رنگ‌ها و نقوش هندسی مختص فرهنگ بلوچی با الهام از صنایع دستی در آدینک بندی دیده می‌شود (تصویر شماره ۹).

نما در مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز

سادگی مهم‌ترین حسن نمای مسکن این ناحیه می‌باشد. در نماهای مسکن از نقوش هندسی ساده استفاده می‌شود. منبع الهام این نقوش باورهای قوم بلوچ

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

می‌باشند. نقوش استفاده‌شده در نما با نقوش استفاده‌شده در صنایع دستی این منطقه هماهنگ و دارای وجوه اشتراک زیادی است (تصویر شماره ۱۰).

ت۹. آدینک بندی در جداره‌های فضای داخلی (منبع: ابوالحسن شارکی)

ت۱۰. تنوع نقوش هندسی در نمای مسکن (ملک‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۵۵)

تاثیر محیط در شکل‌گیری مسکن بومی سرباز

استفاده از امکانات محیطی و هماهنگی با طبیعت در معماری بومی نمایان است (سرتیپی‌پور، ۱۳۸۸: ۳۵). سادگی از خصوصیات طبیعت است و انسان بومی با طبیعت اجین و هماهنگ است (اکرمی، ۱۳۸۹: ٤١). انسان جزئی از طبیعت است و ارتباط نزدیکش با طبیعت، باعث ادامه‌ی حیات و دوام زندگی اوست. در فرهنگ مردمان بلوچستان ارتباط نزدیکی بین انسان و طبیعت دیده می شود. انسان خود را جزئی از طبیعت دانسته و در ارتباط تنگاتنگ با آن است. این ارتباط هم به انسان و هم به طبیعت امکان ادامه زندگی داده است. محیط و اجزای آن بر رفتارها، کنش و واکنش‌های آدمی تأثیرگذارند و بخشی از هویت آدمی را شکل می‌دهند (ضرغامی و سادات، ۱۳۹٦: ۸۳). مسکن بومی این ناحیه نمودی ارزشمند از هماهنگی با طبیعت، استفاده از مصالح بومی قابل بازیافت در محیط زیست می‌باشد. این مسکن در تعامل و تطابق با محیط زیست شکل گرفته و بخشی از آن محسوب می‌شود. «رمز زیبایی مسکن بومی در دوستی، معاشرت، حشرونشر انسان بومی با طبیعت است» (اکرمی، ۱۳۸۹: ٤٠) (تصویر شماره ۱۱).

تأثیر مصالح در شکل‌گیری مسکن بومی سرباز

در مسکن بومی این ناحیه تنوع استفاده از مصالح مشهود است. در این خطه از مصالحی چون چوب‌های مختلف اعم از؛ شاخ و برگ تا تنه درختانی مثل نخل، گز و غیره، خاک رس و انواع سنگ برای ساخت مسکن استفاده شده است. آنچه در انتخاب مصالح اهمیت دارد، در دسترس بودن و قابلیت آن‌ها بوده است. به‌طورکلی تکیه‌بر مصالح بومی و در دسترس و امکانات ساخت وساز تأثیر زیادی بر مسکن بومی این منطقه گذاشته است. با وجود طول عمر کوتاه الیاف گیاهی به علت فراوانی درختچه‌های نخل وحشی در این ناحیه، سبکی و ارزان بودن این مصالح، همچنین امکان ترمیم‌پذیری آسان، از این الیاف استفاده می شود. خشت و سنگ از مصالح غالب مورداستفاده در مسکن این ناحیه می‌باشند. مصالح مختلف در این منطقه باعث شکل‌گیری مساکن سبک مثل سیاه‌چادر و کپر و مساکن سنگین مثل گرد توپ، بناهای سنگی و خشتی در این ناحیه شده است. به‌طورکلی تنوع مصالح و قابلیت آن‌ها باعث شکل گیری فرم های متنوع مسکن در این خطه شده است. در حاشیه رودخانه سرباز مصالح غالب چوب درختان نخل (تنه، شاخ و برگ)، سنگ و خشت می‌باشند که این مصالح در ابنیه کپری، گرد توپ و بان سنگی و خشتی استفاده شده‌اند.

ت۱۱. هماهنگی مسکن با طبیعت منطقه کپر در حاشیه رودخانه سرباز

در بلوچستان واژه «لوگ» به معنای خانه است و (دار) به معنی چوب، لذا (لوگ داری) به خانه‌های کپری اطلاق می‌شود. تفاوت اصلی لوگ‌ها در بلوچستان در فرم پلان و نحوه‌ی پوشش سازه می‌باشد. مصالح آن‌ها غالباً از چوب بالأخص چوب نخل می‌باشد. در این خطه چهار گونه کپر مشاهده می‌شود؛ که عبارتند از: کپر

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

حوزه سراوان، کپر حوزه سرباز، کپر حوزه نیکشهر و کپر حوزه چابهار. پلان و هندسه کپر در مسکن این چهار ناحیه متفاوت است. سیستم سازه‌ای کپر در حوزه سرباز، سراوان و نیکشهر مشابه است و بر اساس خاصیت ارتجاعی شاخه‌های نخل عمل می‌کند. ولی در حوزه چابهار سیستم سازه به‌صورت تیر و ستون می‌باشد (ملک‌زاده، ۱۳۹۶: ۴۸-۵۶) (تصویر شماره ۱۲).

گردتوپ یا تیپ

از سازه‌های رایج در مناطق ایرانشهر و نیکشهر می‌توان به توپ اشاره کرد. این سازه با پلان گرد و سقف گنبدی از برگ‌های نخل و جداره چوبی و گاهی خشتی، فضای مطلوبی را برای زیست مهیا می‌کند. از نکات مثبت سازه‌های توپی، امکان احداث آن توسط مردم محلی در زمانی کوتاه است. علاوه بر آن، از مصالح بومی ارزان‌تری ساخته می‌شود (تصویر شماره ۱۳).

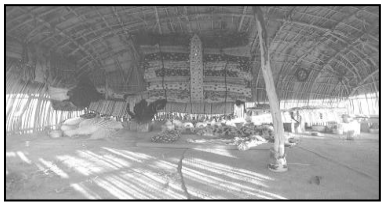

ت۱۲. فضای داخل یک کپر (کسراییان و عرشی، ۱۳۸۰: ۷۰)

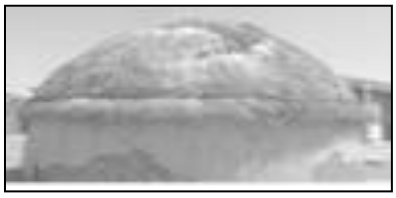

ت۱۳. جداره استوانه‌ای توپ از چوب با خشت و سقف گنبدی آن از شاخه‌های نخل ساخته می‌شود

ابنیه سنگی

در منطقه بلوچستان، گونه‌های مختلف سنگ وجود دارد. مردم این خطه به‌وسیله‌ی سنگ‌های در دسترس برای خود مسکن متناسب با توان و نیازهایشان احداث کرده‌اند. از سنگ غالباً در جداره‌ها و پی مسکن به‌صورت خشکه‌چین یا با ملات گل استفاده شده است (تصویر شماره ۱۴).

ابنیه خشتی

در نقاطی از این محدوده که خاک رس وجود داشته، از خشت برای احداث مسکن استفاده شده است. خشت را غالباً در دیوارها و پی ساختمان استفاده می‌کنند. برای پوشش سقف بناهای خشتی از تنه و شاخه‌های نخل استفاده شده است (تصویر شماره ۱۵).

ت۱۴. بنای سنگی در سرباز

ت۱۵. بنای خشتی در سرباز

تأثیر اقلیم در شکل‌گیری مسکن بومی سرباز

یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در شکل‌گیری مسکن بومی هر منطقه‌ای شرایط اقلیمی آن منطقه می‌باشد. اقلیم حاشیه رودخانه سرباز گرم و خشک می‌باشد به‌طوری‌که در تابستان هوا به‌شدت گرم و در زمستان هوا معتدل است. عمده هدف مسکن به‌عنوان سرپناه حفظ و حراست از انسان در مقابل شرایط سخت اقلیمی است. خانه با ایجاد محیطی مناسب برای انسان، او را از تأثیرات ناخواسته و نامطلوب محیط طبیعی و اجتماعی پیرامونش محافظت کرده و برای فعالیت‌های دیگر او را آزاد و مهیا می‌سازد (راپاپورت، ۱۳۹۲: ۱۴۰). ازجمله مواردی از مسکن حاشیه رودخانه سرباز که تحت تأثیر اقلیم شکل گرفته، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: جهت‌گیری مسکن در مواجهه با مباحث اقلیمی، نصب پنجره در ارتفاع پایین جداره‌ها، پشت کردن به بادهای نامطلوب، بهره‌گیری از بادهای مطلوب، استفاده از (اتاق) بادگیر در طبقه بالا در فصل گرم،

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

استفاده از نقوش هندسی در نما جهت تعدیل شدت تابش، استفاده از رنگ روشن و سطوح نه‌چندان خشن در جداره‌های بیرونی، استفاده از سایه‌بان در فصل گرم، استفاده از فضاهای باز، نیمه‌باز و بسته در مسکن و استفاده از شومینه جهت تهویه فضا. همچنین شکل‌گیری فضاهایی مثل کاپار، اهتکن، بهارخواب و استفاده از تخت در محیط پیر آمون خانه جهت هماهنگی با اقلیم و آسایش حرارتی می‌باشند (تصویر شماره ١٦).

مناسب، تعبیه پنجره‌ها در پایین‌ترین ارتفاع جداره، استفاده از نقوش هندسی و استفاده از کلاهک تهویه هوا در بام راهکارهای اقلیمی جهت آسایش حرارتی در مسکن این ناحیه می‌باشند.

ت١٦. استفاده از مصالح با ظرفیت حرارتی مناسب، تعبیه پنجره ها در پایین ترین ارتفاع جداره، استفاده از نقوش هندسی و استفاده از کلاهک تهویه هوا در بام راهکارهای اقلیمی جهت آسایش حرارتی در مسکن این ناحیه می باشند

کاپار یا کاپَر

کاپار خانه‌ای موسمی است که در تابستان، مورداستفاده قرار می‌گیرد. جهت سایه‌اندازی، کاپار فضای مطلوبی بوده که سقف آن با چوب، شاخه‌های نخل وحشی یا حصیر پوشیده تا سایبانی مطلوب برای نشستن ایجاد شود. برای ساخت کاپار چند تنه درخت نخل یا چوب درخت گز را به‌عنوان ستون در زمین نصب کرده و تیرها را روی ستون‌ها قرار می‌دهند.

اهتکن[٤٢]

اهتکن یعنی یخ‌کننده؛ اهتکن نوعی کاپار می‌باشد که دورتادور آن با خار پوشیده شده است و در تابستان با خیس کردن خارها در اثر وزش باد مرطوب هوای داخل، خنک و مطبوع می‌شود (طبسی، ١٣٨٤: ٤٤). اهتکن عملکردی شبیه کولر دارد بدین‌صورت که وقتی خارها خیس می‌شود باد گرم را خنک می‌کند و فضای داخل اهتکن سرد می‌شود (جانب الهی، ١٣٧٥:١٠٧) (تصویر شماره ١٧).

کِلّه[٤٣] **(پشه‌بند یا بهارخواب)**

یکی از معضلات موجود در حاشیه رودخانه سرباز وجود پشه می‌باشد. برای در امان ماندن از نیش پشه‌ها، استفاده از فضای باز و پوشیده با پشه‌بند، مناسب‌ترین راه مقابله می‌باشد. معمولاً در حیاط یا محوطه پیرامون خانه، فضایی به‌عنوان کِله در نظر گرفته شده و در شب‌های گرم از این فضا استفاده می‌شود (تصویر شماره ١٨).

ت١٧. اهتکن یا آدوربند (جانب الهی، ١٣٧٥: ١٠٧)

ت١٨. محدوده کِلّه یا پشه‌بند (بهارخواب) برای استراحت در شب

پنجره یا دَریگ[٤٤]

برای ایجاد تهویه و انتقال نور به داخل فضا، همچنین ایجاد تنوع در جداره‌های داخلی و بیرونی خانه‌های بومی این منطقه، از پنجره استفاده شده است. در مسکن بومی مناطق گرم مثل شهرهای سرباز و سراوان، پنجره در پایین‌ترین ارتفاع جداره و روی کف تعبیه می‌شود.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

این عمل هم امکان استفاده از منظر را برای اهل خانه فراهم می‌نماید و هم در زمان نشستن و خوابیدن، وزش نسیم و باد، باعث خنک شدن آن‌ها می‌شود.

تخت

از ابتکارات ساده و کارآمد در مسکن بومی مناطق مرکزی بلوچستان، ساخت تخت‌های در فضای باز مسکن می‌باشد. این تخت‌ها در طول شبانه‌روز که شرایط جوی اجازه دهد برای نشستن و استراحت و حتی برای خوابیدن اهل خانه مورداستفاده قرار می‌گیرد و ازآنجاکه کمی از سطح زمین بلندتر است، ایمن‌تر و خنک‌تر می‌باشد.

قابلیت‌های مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز

مسکن بومی حاشیه رودخانه سرباز بر اساس فرهنگ و هویت قوم بلوچ و منطبق با شرایط محیط و طبیعت این منطقه شکل گرفته است و قابلیت‌های فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی، فضایی، هندسی و سازه‌ای متنوعی دارد. شناخت و معرفی این قابلیت‌ها جهت کاربست در مسکن امروز و آینده می‌تواند در بهبود وضعیت مسکن امروز و آینده این خطه کمک کند. ازجمله این قابلیت‌ها می‌توان به‌سادگی و پرهیز از بیهودگی، انتخاب‌های درست و آگاهانه، تنوع در انتخاب گونه‌های مسکن با توجه به شرایط، استفاده از مصالح در دسترس و بومی، انعطاف‌پذیری، تناسب با نیاز و توان مردمان این ناحیه، تناسب خانه با شغل و نوع معیشت اهل خانه، ارتباط و سازگاری با محیط و طبیعت، هماهنگی با اقلیم منطقه، وجود سلسله‌مراتب در حریم‌ها، دسترسی و جایگاه افراد در خانه، تکریم مهمان، وجود تزیینات با هویت فرهنگی در نما و فضاهای داخلی، سهولت تعمیر و نگهداری، هماهنگی فرم و سازه در انتقال بار، سبکی و امکان اجرا در کمترین زمان ممکن، امکان حمل‌ونقل در گونه‌های سیار مثل سیاه‌چادر و کپر، احساس مالکیت دائم، مشارکت حداکثری اهل خانه در مراحل مختلف تصمیم‌گیری و اجرای خانه، ارتباط با همسایگی‌ها و کمک همسایگان در امر احداث خانه و درنهایت احساس تعلق اهل خانه به آن اشاره کرد از این قابلیت‌ها می‌توان در مسکن امروز و آینده این ناحیه و در جهت ارتقای کیفیت مسکن این منطقه استفاده نمود.

نتیجه

مسکن بومی در حاشیه رودخانه سرباز بلوچستان دامنه‌ی وسیع و گسترده‌ای دارد. چنانکه از یک کپر ساده تا خانه‌های متنوع سنگی، خشت و گلی را در برمی‌گیرد که با توجه به شرایط و امکانات مردم گونه‌های مختلف مسکن شکل گرفته است. این گونه‌ها با توجه به خواسته‌ها و باورهای مردم، در طول زمان و تحت شرایط سخت طبیعی ایجاد شده‌اند. آنچه موجبات تنوع مسکن در منطقه‌ی بلوچستان را فراهم آورده است را می‌توان چنین برشمرد: تنوع اقلیم، نوع معیشت، مصالح بومی، شرایط محیطی، قابلیت‌های سازه‌ای و فناوری‌های بومی، نیازها، توان اقتصادی، فرهنگ، هنر، ابتکار، سلیقه و مهم‌تر از همه خرد جمعی عامل تنوع مسکن بومی این خطه است. شیوه‌ی سکونت مردم بومی حاشیه رودخانه سرباز بلوچستان تحت تأثیر عواملی ازجمله؛ محیط طبیعی (اقلیم و شرایط جغرافیایی)، نوع معیشت و اقتصاد (سطح درآمد مردم) قرار دارد. درواقع شیوه سکونت، شکل معماری بومی این ناحیه را تعیّن بخشیده است. این عوامل تعیین‌کننده به‌عنوان سنگ زیربنا و عوامل فرهنگی (زبان، لباس، باورها، هنر، ابتکار) به‌عنوان سنگ روبنا، با خمیرمایه‌ی خرد جمعی، هویت معماری بومی حاشیه رودخانه سرباز را شکل داده‌اند. با این تعریف باید اذعان کنیم که از ویژگی‌های معماری بومی حاشیه

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

رودخانه سرباز بلوچستان، طراحی منطبق با نیازهای مردم، محیط و فعالیت های روزمره آنان مانند نوع معیشت است. مصداق‌های این معماری از هم‌نشینی فضاهای زیستی و معیشتی و عمق توجه نسبت به شیوه زندگی مردم و نیازهای آن‌ها نشأت می‌گیرد که فضای کالبدی را با داستان زندگی مردم، هماهنگ کرده است. نگاه آگاهانه مردم به زندگی و نیازهای خود و هماهنگی با محیط طبیعی ناشی از خرد جمعی، منجر به شکل‌گیری اشکال مختلف مسکن در این خطه شده است. انواع کپر و کاپار و مساکن سنگی و خشتی با ویژگی‌های خاص خود، هر کدام قابلیت‌هایی دارند که می‌توان در زمان‌های مختلف، مثل شرایط بحران و حتی در مسکن امروز از قابلیت‌های مثبت آن بهره برد. لذا مسکن بومی این ناحیه بازتاب کالبدی تمام ابعاد زندگی (نیازها، باورها، اعتقادات، ارزش‌ها، خانواده و تعاملات اجتماعی) مردمان این ناحیه در قالب شرایط محیطی می‌باشد. در شکل‌گیری مسکن این منطقه، نمادها و مباحث فرهنگی و روابط اجتماعی تأثیر بسزایی داشته و تأثیر این مباحث در شکل‌گیری مسکن باعث شکل‌گیری هویت خاص در مسکن بومی این ناحیه شده است. ازآنجاکه اشکال مختلف مسکن این خطه جهت جواب‌گویی به نیازها و شرایط فرهنگی مردم این منطقه شکل گرفته است، قابلیت‌های فرهنگی موجود در معماری مسکن بومی این ناحیه، می‌تواند در مسکن امروز و آینده این مرزوبوم به‌کار گرفته شود. این رویکرد در افزایش هویت معماری منطقه مؤثر و به جلب رضایت بهره‌برداران کمک می‌کند. از مهم‌ترین قابلیت‌هایی مسکن بومی سرباز که می‌توان در طراحی مسکن امروز و آینده این خطه از آن‌ها بهره برد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: شناخت کارفرما و شکل‌گیری مسکن متناسب با خواسته آن‌ها، توان اقتصادی و نیازهای اهل خانه، هماهنگی با طبیعت، استفاده از مصالح متناسب با شرایط اقلیمی و هماهنگ با سیما و منظر طبیعی منطقه، توجه به اقلیم منطقه و طراحی متناسب با فاکتورهای اقلیمی مثل باد، تابش و رطوبت، در جهت ایجاد آسایش حداکثری برای اهل خانه، توجه به فرهنگ مردمان این ناحیه در جهت هویت دادن مسکن امروز و آینده این منطقه.

پی‌نوشت

1. Ges
2. Koti
3. Cat
4. Kotok
5.Godam
6. Lari
7. L og
8. Plas
9. Davar
10. Halk
11. Raj
12. Kapar
13. Kot
14. Madi
15. KOLL
16. LAHAR
17. Hemeh
18. Toop
19. Kash
20. BAN
21. TAGERD
22. GOWATGER
23. CHOLDAN
24. TAKCHEH
25. Pati
26. BARMAK
27. BAMBROW
28. PORAN

۲۹. رسم بجاری (Beggari) کمک و همراهی مادی با داماد.

۳۰. رسم باجی (Bagi) تقسیم مازاد اضافی غذا پخت‌شده خانواده

۳۱. رسم منگیر (Mangir) برگزاری مراسم عروسی چندین زوج

۳۲. دیوان (Divan) دیوان یا مجلس.

۳۳. پتر دیگ (Patar dayag) پذیرش قصور و اشتباه

۳٤. کول (Kol) قول و تعهد.

۳۵. چنده (Cchandeh) کمک به امور دینی

۳٦. بیر (Bear) انتقام

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]

[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]

۳۷. کسم (Kasam) قسم، عهد و پیمان
۳۸. حشر و مدد (Hashr o madad) تعاون و همکاری
۳۹. میار جلی (Mayar jali) پناه دادن به ستمدیدگان
۴۰. مزن مستری (Mazan va masteri) احترام به بزرگ‌ترها
41. ADENAK BANDI
42. AHTAKAN
43. KELLEH
44. DARIG

فهرست منابع

– آراسته، ش. (۱۳۹۶)، گزارش بافت تاریخی روستای ناهوک شهرستان سراوان، میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری سیستان و بلوچستان.
– اکرمی، غلامرضا. (۱۳۸۹)، رازهای معماری روستایی، نشریه مسکن و محیط روستا، شماره: ۱۳۱، صص ۲۷-۵۰.
– اکرمی، غلامرضا؛ دامیار، سجاد. (۱۳۹۶)، رویکردی نو به معماری بومی در رابطه ساختاری آن با معماری پایدار، نشریه هنرهای زیبا – معماری و شهرسازی، دوره: ۲۲، شماره: ۱، صص: ۲۹-۳۹.
– آقالطیفی، آزاده؛ حجت، ع. (۱۳۹۷)، بررسی تأثیرپذیری مفهوم خانه از تحولات کالبدی آن در دوران معاصر در شهر تهران، نشریه هنرهای زیبا – معماری و شهرسازی دوره ۲۳ شماره: ٤ صص ٤١-٥٤.
– بمانیان، محمدرضا؛ امینی، م. (۱۳۹۶)، معماری اجتماعی خانه ایرانی، ناشر: اول و آخر، تهران، چاپ اول.
– جانب الهی، م. (۱۳۷۵)، مساکن سنتی بلوچ، فصلنامه: تحقیقات جغرافیایی، شماره ٤٣ صص ۹۲-۱۱۸.
– جهان‌دیده، ع. (۱۳۹۶)، فرهنگ بلوچی – فارسی جلد اول، نشر معین، تهران.
– جعفری نجف‌آبادی، ع؛ مهدوی‌پور، ح. (۱۳۹۲)، نقش تکنولوژی بومی در کیفیت فضاهای مسکونی، نشریه: مسکن و محیط روستا، شماره: ۱٤۱، صص: ۵۱-۶۸.
– راپاپورت، آ. (۱۳۹۲)، انسان‌شناسی مسکن، ترجمه: خسرو افضلیان، انتشارات: کتابکده کسری چاپ دوم.
– راهب، غزال. (۱۳۹٤)، واکاوی مفهوم گونه‌های مسکن روستایی در ایران، نشریه: مسکن و محیط روستا، شماره ۱۱۰. صص ۳-۱۸.
– رضوی، م. (۱۳۷۷)، حدیقه‌الحقیقه و شریعه الطریقه، سنایی غزنوی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ پنجم.
– سرابندی، م. (۱۳۸۹)، هفتاد خانه در سیستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
– سرتیپی پور، م. (۱۳۸۸)، آسیب‌شناسی معماری روستایی به‌سوی سکونتگاه مطلوب، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران
– صادقی پی، ن. (۱۳۹۱)، تاریخچه و علل گرایش به معماری بومی در غرب، کشورهای اسلامی و ایران، نشریه شهر و معماری بومی، شماره: ۲ صص۷-۲٤.
– ضرغامی، ا و سادات، س. (۱۳۹۶)، تکنولوژی و معماری بومی، ناشر: دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
– طبسی، م. (۱۳۸٤)، معرفی و بررسی ویژگی‌های مسکن روستایی سیستان و بلوچستان، نشریه: مسکن و محیط روستا، شماره ۱۱۰، صص ۳۶-٤۷.
– کسرائیان، ن؛ عرشی، ز. (۱۳۸۰)، بلوچستان، انتشارات: آگاه.
– محمودزهی، م. (۱۳۹۲)، دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان ٦ (هنر بلوچستان)، ناشر: پیام اندیشه، مشهد، چاپ اول.
– ملک‌زاده، ح. (۱۳۹۶)، گونه‌شناسی مسکن اصیل روستایی نیمه جنوبی استان سیستان و بلوچستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد، دانشکده معماری و شهرسازی یزد.
– میر، ع؛ میرشکار، ل. (۱۳۹٤)، استان‌شناسی سیستان و بلوچستان، وزارت آموزش‌وپرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی ناشر: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران چاپ پنجم.
– ناظر، ا. (۱۳۹۲)، «معماری پایدار در فضاهای آموزشی با تأکید بر ویژگی‌های معماری بومی در اقلیم گرم و خشک»، مجموعه مقالات همایش معماری پایدار و توسعه شهری، بوکان.
- Mohd, Ali Kamaruddin. (1983). A Vanishing Heritage: The Old Traditional Malay House. Skudai: Universiti Teknologi Malaysia Press.
- Rapoport, Amos.(1969), House form and culture, prentice- Hall, Inc, Englewood cliffs, N. J
-Norberg Schulz, C (1996), The phenomenon of place, In: Theorizing a new agenda for architecture: an anthology of architectural Theory, Nesbitt, K (ed), p. 412-422, Princton Architectural Press,New York.
- Samuel Bekele Jetie(2019) Appraisal of Vernacular Stone Housing Typology of Tigrai, Ethiopia International Journal of ArchitecturSerad

[Downloaded from jhre.ir on 2026-10-16]
[DOI: DOI: 10.22034/40.174.89]